

**МІНІСТЕРСТВО ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО
ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА УКРАЇНИ**

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ

Червона книга України

РОСЛИННИЙ СВІТ

Під загальною редакцією члена-кореспондента
Національної АН України
Я.П. Дідуха

Київ
Видавництво
«Глобалконсалтинг»
2009

Книга є офіційним документом, що відображає сучасний стан видів рослин і грибів України, які перебувають під загрозою зникнення, або потребують охорони. У книзі наводяться відомості про 826 видів, дається їх українська та латинська назва, таксономічна належність, природоохоронний статус, наукове значення, ареал виду та його поширення в Україні, чисельність та структура популяцій, причини зміни чисельності, умови місцезростань, загальна біоморфологічна характеристика, режим збереження популяцій та заходи з охорони, розмноження та розведення у спеціально створених умовах, господарське та комерційне значення, основні джерела інформації. Кожна стаття супроводжується ілюстрацією та картосхемою поширення виду в Україні. Також вміщено нормативні документи про Червону книгу України та довідкові матеріали.

Видання розраховане на державні, наукові і громадські установи та організації, навчальні заклади, спеціалістів, широкі кола природо-користувачів, активістів охорони природи.

	Судинні рослини
	Водорості
	Мохоподібні
	Лишайники
	Гриби

Ч-45 Червона книга України. Рослинний світ/ за ред. Я.П. Дідуха — К.: Глобалконсалтинг, 2009.– 900 с.
ISBN 978-966-97059-1-4

УДК [502.172:502.211]:58(477)

ББК 20.1 (4 Укр)

ISBN 978-966-97059-0-7

© Міністерство охорони навколишнього природного середовища України

ВСТУПНЕ СЛОВО

Деградація довкілля, викликана інтенсивною господарською діяльністю людини, призвела до масштабних зрушень у природних екосистемах, наслідком чого є зменшення чисельності або зникнення багатьох видів тварин, рослин і грибів. Вжиття своєчасних заходів охорони дикої фауни і флори дозволяє призупинити негативні процеси руйнування навколишнього природного середовища та відновити стан популяцій вразливих видів до безпечного рівня.

На світовому саміті із сталого розвитку у Йоганнесбурзі у 2002 р. та на Генеральній асамблеї ООН у 2005 р. була схвалена глобальна мета щодо досягнення до 2010 р. суттєвого зменшення втрат біорізноманіття. У зв'язку з цим 2010 р. оголошено ООН Міжнародним роком біорізноманіття з метою привернення уваги країн світу до нагальної проблеми збереження біотичної складової довкілля, яка є основою для існування людства на планеті.

Займаючи менше 6% площі Європи, Україна володіє приблизно 35% її біорізноманіття, причиною чого є розташування території України на перехресті багатьох природних зон та міграційних шляхів багатьох видів фауни.

Біота України нараховує понад 70 тис. видів, з них флора — понад 27 тис. видів, фауна — понад 45 тис. видів. Одним із заходів збереження цієї різноманітності тваринного і рослинного світу є ведення Червоної книги України, куди заносяться види, що внаслідок різних причин опинилися під загрозою зникнення.

Перше одностомне видання Червоної книги України було видано у 1980 р. і до нього було включено 85 видів тварин та 151 вид судинних рослин.

Друге видання Червоної книги України було підготовлено у двох томах. Перший том — «Тваринний світ» — був надрукований у 1994 р. і налічує 382 види. Другий том — «Рослинний світ» — вийшов друком у 1996 р. і налічує 541 вид.

Третє видання Червоної книги України, видане через 13 років після випуску другого тому другого видання, включає 542 види тварин та 826 видів рослин і грибів. У ньому враховані сучасні наукові дані щодо чисельності та поширення видів, положення міжнародних договорів, Стороною яких стала Україна протягом останніх 10-15 років, зокрема Конвенції про біологічне різноманіття, Конвенції про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, що перебувають під загрозою зникнення (СІТЕS), Конвенції про збереження мігруючих видів диких тварин (Боннської конвенції), Конвенції про збереження дикої флори і фауни та природних середовищ існування в Європі (Бернської конвенції) тощо.

Нове видання Червоної книги України є результатом праці великого колективу авторів з різних наукових установ, передусім Інституту зоології ім. І.І. Шмальгаузена НАН України, Інституту ботаніки ім. М. Г. Холодного НАН України, інших організацій, окремих фахівців.

Координацію робіт щодо підготовки третього видання Червоної книги України здійснювала Національна комісія з питань Червоної книги України та Міністерство охорони навколишнього природного середовища України.

Видання Червоної книги України є вагомим внеском у справу збереження різноманітності тваринного і рослинного світу України як основи сталого розвитку держави для теперішнього і майбутніх поколінь.

Георгій Філіпчук,
Міністр охорони навколишнього
природного середовища України

ПЕРЕДМОВА

З часу виходу друком другого видання Червоної книги України (Рослинний світ) пройшло 13 років, тому назріла нагальна потреба підготовки третього, значно доповненого та виправленого видання. За цей період ситуація зі збереженням рідкісних видів рослин та грибів у цілому погіршилася. Зараз чисельність популяцій багатьох видів продовжує знижуватися, ареали скорочуються або фрагментуються, а деякі види, що наводились для флори України, не вдалося знайти у природі протягом останніх десятиліть, незважаючи на цілеспрямовані пошуки.

Разом з тим, загроза знищення окремих популяцій або суттєвого зниження їх чисельності стає реальністю для дедалі більшої кількості видів, особливо вузькоареальних ендеміків, реліктів та таких, що знаходяться на межі свого ареалу. При цьому деякі ще кілька десятиліть тому звичайні види зараз у результаті нищівної експлуатації настільки швидко втрачають запаси, що вже потребують занесення до Червоної книги України.

У новому виданні список рослин та грибів, які потребують охорони, нараховує 826 видів; тобто, у порівнянні з відповідним списком з другого видання, він збільшився на третину (35%). У новому списку суттєво переважають судинні рослини (611 видів), хоча відсоток збільшення їх кількості у порівнянні з попереднім списком є найнижчим (лише 28%). Мохоподібні представлені 46 видами (на 39% більше, ніж у попередньому виданні), водорості — 60 (72%), лишайники — 52 (48%), гриби — 57 видами (кількість збільшена на 47%).

Відбір видів для занесення їх до Червоної книги України ґрунтувався на комплексі критеріїв, у тому числі таксономічних, хорологічних (особливості поширення в Україні та загальний ареал), популяційних (чисельність, щільність, віковий спектр, відтворення, динаміка та структура популяцій, тенденції змін популяційних параметрів), еколого-ценотичних (види, які приурочені до рідкісних біотопів, яким загрожує знищення), флорогенезисних (реліктовість видів, характерних для певних історичних епох), онтогенетичних (складний цикл розвитку, симбіотичні зв'язки з іншими організмами, наприклад, з грибами-мікоризоутворювачами; специфічний спосіб живлення, як у комахоїдних рослин, тощо), естетичних (декоративні види, які масово знищуються у природі, тощо), прагматичних (практичне значення: лікарські, технічні, культові, генофонд для виведення нових культурних сортів тощо).

До Червоної книги України були включені всі представники родини зозулинцевих (орхідних), хоча багатьом з них безпосередня небезпека знищення не загрожує (наприклад, гніздівка звичайна, коручка чемерникоподібна та ін.), а самі ці рослини навіть можуть зростати в антропогенно порушених екотопах. Проте вразливість їх обумовлена складною біологією розвитку (потреба у специфічних грибах-симбіонтах, складна екологія запилення), та в багатьох випадках високою чутливістю до природних змін.

До списку також включені всі представники роду ковила, які характеризують оптимальний стан розвитку степових угруповань, оскільки стеги колись займали 40% території України, а тепер збереглися лише на площі, що становить близько 1%. З одного боку, розорювання, надмірний випас, забудова, рекреація та інші антропогенні фактори, а з іншого — режим абсолютного заповідання в заповідниках призводять до скорочення, а зрештою й зникнення популяцій видів ковили.

Суттєвих доповнень зазнали списки видів водоростей, мохоподібних, лишайників (ліхенізованих грибів) та грибів, що стало можливим завдяки детальнішому дослідженню цих груп як в окремих регіонах, так і в системі існуючих об'єктів природно-заповідного фонду держави.

З нового видання Червоної книги України було вилучено 26 видів. Цьому передували кропіткий і всебічний науковий аналіз, широка відкрита дискусія за участю фахівців та громадськості. Причини вилучення були різні, але жодна з них не свідчить про те, що чисельність якогось виду значно зросла. На основі сучасних наукових досліджень видовий статус декількох вилучених таксонів не був підтверджений. Тобто, доведено, що вони є синонімами або внутрішньовидовими таксонами (наприклад, підвидами, різновидами, формами) інших видів, яким зникнення наразі не загрожує. У деяких випадках було доведено, що певний вид не належить до природної флори України, а є на нашій території здичавілим або занесеним. Наприклад, аналіз інформації щодо птериса критського, який в Україні широко культивується у закритому ґрунті, показав, що відмічений факт зростання його на стінах будівлі в смт. Гаспра, звідки він давно зник, свідчить скоріше про випадок здичавіння, оскільки Крим знаходиться далеко за межами його природного ареалу. Найскладнішими виявилися рішення щодо тих видів, які широко розповсюджені в одних регіонах України, але є рідкісними в інших, у зв'язку з чим при обговоренні списку думки вчених часто розходилися. Так, багато звичайних видів Карпат або Поділля (лунарія оживаюча, цибуля ведмежа, астранція велика, арніка гірська) чи Криму (берека) є рідкісними на рівнинній частині України. Наприклад, арніка гірська, що зростає в Україні лише в Карпатах (знахідки на Українському Поліссі наразі не підтверджені), є звичайним видом полонин лісового поясу, які щорічно викошуються і випасаються, що забезпечує нормальне, повноцінне відновлення популяцій. Заборона викошування призвела б до заліснення полонин, а у такому випадку арніка зникла б з багатьох її оселищ. Разом з тим, сучасна заготівля арніки, на думку спеціалістів, поки що не завдає їй шкоди, тому цей вид і йому подібні були виведені з Червоної книги. Враховуючи те, що в Україні поки що не існує регіональних Червоних книг, Національна комісія з питань Червоної книги України на основі аргументованих висновків фахівців детально розглянула кожен такий випадок і прийняла відповідні рішення. У спірних випадках рішення завжди приймалося на користь збереження виду у новому виданні.

Збереження різноманіття світу рослин та грибів є нагальною вимогою часу, на чому наголошують відповідні міжнародні конвенції та інші документи (зокрема, Всесвітня стратегія збереження рослин), законодавчі акти України (наприклад, Закон України «Про Червону книгу України») і про що свідчать матеріали наукових досліджень. Зараз зрозуміло, що для дієвого збереження видів рослин і грибів та невиснажливого використання ресурсів рослинного світу неможливо обмежуватися лише складанням «червоних списків» та Червоних книг. Необхідно глибоко розуміти таксономічні, біологічні, біогеографічні та екологічні особливості видів, у тому числі важливо дослідити специфіку їх розвитку, динаміку та структуру популяцій, мати детальні дані про умови зростання, оцінити вплив факторів середовища та, зрештою, на основі цього планувати і впроваджувати практичні заходи зі збереження цих видів. Все це диктувало необхідність не просто розширення списку видів, а проведення всебічних комплексних ґрунтовних досліджень протягом підготовки нового видання. Деякі види були предметом спеціальних досліджень, і ми на сьогодні маємо глибокі знання з їх біології, інші ж види й досі залишаються поза увагою дослідників, але ми переконані, що включення до Червоної книги України націлить на глибші дослідження таких видів у наступні роки. Важливо, щоб Червона книга була дієвим інструментом охорони рослинного світу, основою постійного моніторингу.

Структура Червоної книги України така: статті розміщені у п'яти основних розділах, сформованих за систематичним принципом, які об'єднують рослини та гриби різних відділів, класів чи інших високих таксономічних рангів. Кожна стаття розпочинається з української та латинської (наукової) назв виду; при потребі наводяться також синонімічні назви, під якими цей вид наводився у науковій та популярній літературі. Наукова назва та синоніміка не тільки дозволяють однозначно ідентифікувати вид, але й містять важливу номенклатурну інформацію про таксономічні належність та статус виду. Таксономічне положення відображає, зокрема, належність виду до певної родини; для деяких видів у новому виданні приналежність до родини змінена порівняно з попереднім виданням, що відбиває сучасні таксономічні та номенклатурні зміни у розумінні тих чи інших родин. Наприклад, деякі види, що раніше відносили до родини ранникових, зараз віднесені до родин вовчкових, веронікових тощо. Родини у межах відділів та класів, роди в межах родин та види в межах родів розміщені в алфавітній послідовності. За природоохоронним статусом види, відповідно до ст. 13 Закону України «Про Червону книгу України», розподілені за такими категоріями: зниклі (види, щодо яких відсутня будь-яка інформація про наявність їх в Україні у природі чи спеціально створених умовах); зниклі в природі (види, які зникли в Україні у природі, але збереглися у спеціально створених умовах або поза межами України); зникаючі (види під загрозою зникнення, для яких спостерігається скорочення ареалу або зниження чисельності; їх збереження є малоймовірним без усунення дії негативних факторів); вразливі (види, які у найближчому майбутньому можуть бути віднесені до категорії зникаючих, якщо триватиме дія факторів, які негативно впливають на стан їх популяцій); рідкісні (види, відомі з небагатьох місцезнаходжень, популяції яких характеризуються відносно стабільними, хоча і низькими показниками); неоцінені (види, про які відомо, що вони можуть належати до категорії зникаючих, вразливих чи рідкісних, але ще не віднесені до жодної з цих категорій; у тому числі більш-менш широко розповсюджені в різних регіонах України); недостатньо відомі (види, які потребують подальших досліджень і які не можна віднести до жодної із вищезазначених категорій через відсутність необхідної достовірної інформації; у тому числі таксономічно критичні види). Зазначимо, що прийнята у Червоній книзі України категоризація не співпадає з міжнародною категоризацією Міжнародного союзу охорони природи (МСОП).

У наступних розділах подається інформація про наукове значення, загальний ареал і поширення виду в Україні. Важливими є дані щодо чисельності та структури популяцій, оскільки саме популяції як форма існування видів забезпечують їх відтворення та збереження. Аналіз причин зникнення видів, зміни чисельності, порушення структури популяцій свідчить про те, що такі явища спричинені не лише прямим впливом господарської діяльності людини, а й опосередкованим, таким як, наприклад, меліорація боліт чи штучне заліснення природних степових схилів інтродукованими видами. На відміну від попереднього видання, в цьому детальніше описуються умови місцезростання видів, зокрема наводиться фітоценотична характеристика. Загальна біоморфологічна характеристика подана стисло, але таким чином, щоб читач міг скласти уявлення про певний вид. Описано режим збереження популяцій та заходи з охорони. Також наводиться інформація щодо включення видів до міжнародних списків охорони, їх наявність у заповідних об'єктах високого рангу. Перераховані заходи заборони, що важливо для практичної діяльності, надання дозволів на ведення певних типів робіт, які не зашкодять існуванню видів, забезпечать нормальне відтворення популяцій. Подається інформація про розмноження і розведення видів рослин і грибів у спеціально створених умовах, насамперед про культивування в ботанічних садах. В окремій рубриці висвітлено господарське та комерційне значення, інші аспекти практичного використання виду. У заключній частині вказані основні літературні джерела, які використані при написанні статей і містять важливу додаткову інформацію про вид, його поширення, популяційну структуру та охорону.

Крім того, у книзі вміщено список видів, занесених до Європейського червоного списку, а також алфавітні покажчики українських та латинських (наукових) назв рослин і грибів.

Підготовка та узагальнення інформації, збір ілюстративного матеріалу і саме видання стали можливими завдяки самовідданих праці багатьох ботаніків та мікологів різних наукових і освітніх установ України. Редколегія висловлює щире подяку авторам, усім тим, хто надали додаткову інформацію та всіляко сприяли створенню нового видання Червоної книги України.

Я.П. Дідух

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

ФІЛІПЧУК Г.Г.

(голова редакційної колегії)

МОВЧАН М.М.

(перший заступник голови)

АКІМОВ І.А.

(відповідальний редактор видання «Червона книга України. Тваринний світ»).

ДІДУХ Я.П.

(відповідальний редактор видання «Червона книга України. Рослинний світ»).

ДОВГАЛЬ І.В.

(заступник відповідального редактора видання «Червона книга України. Тваринний світ»).

МОСЯКІН С.Л.

(заступник відповідального редактора видання «Червона книга України. Рослинний світ»).

КОРОТЧЕНКО І.А.

(відповідальний секретар видання «Червона книга України. Рослинний світ»).

КОСТЮШИН В.А.

(відповідальний секретар видання «Червона книга України. Тваринний світ»).

АФАНАСЬЕВ С.О.

ВІРЧЕНКО В.М.

ГЕЛЮТА В.П.

ГУБАР С.І.

ДУДКА І.О.

КОНДРАТЮК С.Я.

КОРНЄЄВ В.О.

КОТЕНКО А.Г.

КОТЕНКО Т.І.

МЕЖЖЕРІН С.В.

МОВЧАН Ю.В.

ПИСАНЕЦЬ Є.М.

ПЛЮЩ І.Г.

ПУЧКОВ О.В.

РАДЧЕНКО В.Г.

ТИМОЧКО Т.В.

ТИТАР В.М.

ФЕДОРОНЧУК М.М.

ЦАРЕНКО П.М.

ФЕСЕНКО Г.В.

СКЛАД Національної комісії з питань Червоної книги України

МОВЧАН Микола Михайлович
заступник Міністра охорони навколишнього природного середовища,
голова Комісії

ГУБАР Сергій Іванович
заступник директора департаменту Мінприроди, перший заступник
голови Комісії

АКИМОВ Ігор Андрійович
директор Інституту зоології імені
І.І. Шмальгаузена Національної академії наук, заступник голови Комісії

ДІДУХ Яків Петрович
директор Інституту ботаніки імені
М.Г. Холодного Національної академії наук, завідувач відділу, заступник
голови Комісії

ПОПОВИЧ Оксана Петрівна
головний спеціаліст Мінприроди, від-
повідальний секретар Комісії

**АНДРІЄНКО-МАЛЮК
Тетяна Леонідівна**
завідувач лабораторією Інституту
ботаніки імені М.Г. Холодного Націо-
нальної академії наук

**АФАНАСЬЄВ
Сергій Олександрович**
заступник директора Інституту
гідробіології Національної академії
наук

БУРДА Раїса Іванівна
професор кафедри екології агросфери
та екологічного контролю Націо-
нального аграрного університету

ГЕЛЮТА Василь Петрович
заступник директора Інституту
ботаніки імені М.Г. Холодного Націо-
нальної академії наук

ДОВГАЛЬ Ігор Васильович
завідувач відділу Інституту зоології
імені І.І. Шмальгаузена Національної
академії наук

КОНДРАТЮК Сергій Якович
завідувач відділу Інституту ботані-
ки імені М.Г. Холодного Національної
академії наук

**КОСТЮШИН
Василь Анатолійович**
завідувач відділу Інституту зоології
імені І.І. Шмальгаузена Національної
академії наук

МЕЖЖЕРІН Сергій Віталійович
завідувач відділу Інституту зоології
імені І.І. Шмальгаузена Національної
академії наук

**МИРОНЕНКО
Микола Олексійович**
заступник начальника управління
Держкомлісгоспу

МОСЯКІН Сергій Леонідович
завідувач відділу Інституту ботані-
ки імені М.Г. Холодного Національної
академії наук

ПОПОВИЧ Сергій Юрійович
завідувач кафедри декоративного
садівництва та фітодизайну Націо-
нального аграрного університету

**РАДЧЕНКО
Володимир Григорович**
директор Наукового центру екомо-
ніторингу та біорізноманіття мега-
полісу Національної академії наук

**РОМАНОВСЬКИЙ
Володимир Францович**
начальник управління Держкомліс-
госпу

СКЛЯРЕНКО Іван Віталійович
начальник відділу оперативної держ-
рибоохорони Держкомрибгоспу

ТИМОЧКО Тетяна Валентинівна
перший заступник голови Всеукраїн-
ської екологічної ліги (за згодою)

ЦАРЕНКО Петро Михайлович
завідувач відділу Інституту ботані-
ки імені М.Г. Холодного Національної
академії наук

ПОЛОЖЕННЯ
про Національну комісію
з питань Червоної книги України

1. Національна комісія з питань Червоної книги України (далі — Комісія) утворюється для науково-організаційного забезпечення ведення Червоної книги України.
2. Комісія у своїй діяльності керується Конституцією та законами України, актами Президента України і Кабінету міністрів України, іншими нормативно-правовими актами, а також цим Положенням.
3. Комісія:
 - забезпечує науково-організаційне ведення Червоної книги України;
 - аналізує стан популяцій об'єктів Червоної книги України, зокрема на територіях та об'єктах природно-заповідного фонду;
 - організовує наукові дослідження з метою виявлення нових місць перебування (зростання) об'єктів Червоної книги України, зокрема на територіях та об'єктах природно-заповідного фонду;
 - координує діяльність наукових установ, пов'язану з проведенням постійного спостереження за станом популяцій об'єктів Червоної книги України, розробляє та вносить пропозиції про зміну або встановлення інших категорій видів тваринного і рослинного світу, що заносяться до Червоної книги України;
 - визначає критерії занесення, аналізує, узагальнює пропозиції відповідних установ, організацій та подає Мінприроди рекомендації про занесення до Червоної книги України або виключення з неї рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів тваринного і рослинного світу;
 - розробляє заходи щодо збереження та охорони об'єктів Червоної книги України та здійснює контроль за їх проведенням;
 - розглядає проекти правил, рекомендацій і методичних матеріалів з питань охорони, раціонального використання та відтворення видів тваринного і рослинного світу, занесених до Червоної книги України, Європейського червоного списку тварин і рослин, що перебувають під загрозою зникнення у світовому масштабі, Червоної книги Міжнародного союзу охорони природи та природних ресурсів, а також видів тваринного і рослинного світу, щодо яких Україна є стороною міжнародних договорів, готує відповідні пропозиції;
 - приймає рішення щодо спеціального використання (добування, збирання) об'єктів Червоної книги України та подає їх Мінприроди для видачі відповідного дозволу;
 - сприяє створенню комп'ютерної бази даних та поповненню її інформацією про стан популяцій об'єктів Червоної книги України;
 - забезпечує підготовку матеріалів, визначає форму подання відомостей до чергового офіційного видання Червоної книги України;
 - проводить оцінку результатів досліджень об'єктів Червоної книги України;
 - отримує у встановленому порядку від органів виконавчої влади, підприємств, установ та організацій інформацію, необхідну для виконання покладених на неї завдань.

Комісія може утворювати експертні ради та залучати для роботи фахівців центральних органів виконавчої влади, наукових і громадських організацій (за погодженням з їх керівниками).

4. Роботою Комісії керує її голова. Персональний склад Комісії затверджується Кабінетом міністрів України.
5. Формою роботи Комісії є засідання, які проводяться відповідно до планів роботи, що складаються за пропозиціями членів Комісії.

Засідання Комісії веде її голова, а у разі відсутності голови — один з його заступників.

На засідання можуть запрошуватися уповноважені представники органів державної влади, підприємств, установ та організацій, у тому числі громадських.

У разі потреби голова Комісії може скликати її позапланове засідання.
6. Рішення Комісії приймається шляхом відкритого або таємного голосування простою більшістю голосів присутніх на засіданні членів Комісії за умови участі у голосуванні не менш як двох третин її складу та оформляється протоколом, який підписує головуючий на засіданні та відповідальний секретар.

Рішення Комісії з питань, що потребують невідкладного розгляду, може бути прийнято шляхом опитування членів Комісії, до яких з використанням електронної пошти та засобів факсимільного зв'язку доводиться зміст питання та відповідний проект рішення. Член Комісії після ознайомлення із змістом проекту рішення письмово (з використанням засобу факсимільного зв'язку) повідомляє голову Комісії про свою позицію щодо його прийняття. У разі рівного розподілу голосів розгляд питання переноситься на наступне засідання.
7. Відповідальний секретар Комісії готує матеріали до засідань і проекти рішень, організовує контроль за їх виконанням.
8. Матеріально-технічне забезпечення діяльності Комісії здійснює Мінприроди.

